

УДК : 37:27-36 (4)"653"

МІСЦЕ РИТОРИКИ В ПЕДАГОГІЧНИХ СИСТЕМАХ КАССИДОРА, ГРИГОРІЯ ВЕЛИКОГО, ІСИДОРА СЕВІЛЬСЬКОГО ТА АЛКУЇНА ЙОРКСЬКОГО

І. В. Цебрій

Досліджено один із складових компонентів "втраченої спадщини" середньовічної кафедрально-єпископальної школи – мистецтво риторики, його місце в особистісних педагогічних системах фундаторів європейської освіти, значення логічно-мовленнєвої культури для шкільної освіти.

Ключові слова: педагогічна система, мистецтво риторики, логічно-мовленнєва культура, кафедрально-єпископальна школа, ранньохристиянські педагоги.

Цебрій І. В. Место риторики в педагогических системах Кассиодора, Григория Великого, Исидора Севильского и Алкуина Йоркского

Исследован один из составных компонентов "утраченного наследства" средневековой кафедрально-епископальной школы – искусство риторики, его место в личностных педагогических системах основателей европейского образования, значение логико-речевой культуры для школьного образования.

Ключевые слова: педагогическая система, искусство риторики, логико-речевая культура, кафедрально-епископальная школа, раннехристианские педагоги.

Tsebriy I. The place of rhetoric in pedagogical systems of Cassiodorus, Gregory The Great, Isidore of Seville and Alcuin of York

A component of "lost heritage" of the medieval cathedral or bishopric schools such as art of rhetoric, its place in personal pedagogical systems of European education founders, importance of logic and speech culture for school education is explored.

Key words: educational system, art of rhetoric, logic and speech culture, cathedral or bishopric school, early Christian teachers.

Сучасний етап підготовки майбутніх учителів, поява та розвиток альтернативної середньої і вищої школи зумовлюють якісно новий підхід до проблем освіти в системі вищої школи. Усвідомлення необхідності всебічного підходу до педагогічної науки на всіх етапах навчання у вищих закладах стає основою формування нової особистості, здатної вільно та комунікативно входити в західноєвропейський і світовий соціокультурний простір.

Зважаючи на те, що ми живемо у перехідну епоху формування нового типу культури на пострадянських теренах, нових суспільних відносин, нової парадигми освіти, наша епоха має багато спільного з тими процесами, що відбувалися у постантичну добу на територіях колишньої Римської імперії, коли ранньохристиянськими педагогами створювалася нова культурно-освітня модель. Вони намагалися узгодити науково-педагогічні традиції минулого з новим християнським баченням світу. Тому ми повинні врахувати їхній позитивний досвід. Боротьба між новим і старим – явище відоме, але

"нове" не повинно стверджувати себе за рахунок відмови від культурних досягнень минулого.

Особливе місце в духовно-моральній парадигмі освіти ранньохристиянських педагогів займали *культурно-мовленнєві мистецтва* (науки) – риторика та піїтика (поезія). На перший погляд може здатися дивним, що саме ці дисципліни разом із літургійним дійством відіграли вирішальну роль у ствердженні християнства в країнах Західної Європи. Уміння чітко, ясно та гарно говорити, переконувати людей на свою користь, здатність писати власні та цитувати чужі вірші в ті далекі часи були дуже важливими якостями освіченої людини. Коли не було ще інших засобів масової інформації, окрім потужного слова проповідника чи закликку військовика до зброї, населення неосвіченої Європи легко піддавалося навіюванням чийхось настроїв завдяки вмінню окремих осіб гарно та переконливо говорити.

Нині провідні дослідники педагогічних систем раннього Середньовіччя (і в першу

Цебрій Ірина Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії ПНПУ імені В.Г. Короленка

чергу, кафедрально-єпископальної школи) вважають мистецтво риторики "втраченою спадщиною", зникнення якої призвело до збідніння мови та спрощення мислення. Роль риторики і риторів у середньовічному суспільстві стало одним із завдань досліджень О. М. Веселовського та М. О. Осокіна [2; 7]. Міркування над риторикою в її класичному вигляді викладено на сторінках статей Ц. Нессельштрауса [6]. Значенню поезики та риторики в житті кафедрально-єпископальної школи, її впливу на середньовічне суспільство присвячено працю Ж. Тревена та Е. Жильсона [3; 4].

Зважаючи на те, що на сьогодні практично немає праць, у яких би визначалося місце риторики в особистісних парадигмах ранньохристиянських педагогів Західної церкви, *автор статті ставить за мету* відтворити еволюцію даного мистецтва в кафедрально-єпископальній школі VI – IX століть.

Наставники в духовній і світській освіті відповідно до ідеологічного запиту держави зобов'язувалися виховувати патріотів своєї вітчизни в ту скрутну добу, коли велися постійні війни, кордони держав увесь час змінювалися, і навіть суверенні країни в Західній Європі впродовж одного десятиліття то виникали, то зникали зовсім. Тому немає потреби пояснювати, чому кожне із королівств так потребувало власних освічених кадрів.

Втілити в життя *нову теоретичну модель освіти* можна було лише засобами таких наук і мистецтв, які сприяли вивченню латинської мови в країнах варварської Європи, усвідомленню змісту біблейських текстів та їх сприйняттю на емоційно-художньому рівні. Такими складовими в церковно-монастирській системі стали піїтика, риторика та літургійне дійство.

Риторика як наука про ораторський професіоналізм мала широке застосування в науці та мистецтві – це була наука про художню прозу взагалі. Зважаючи на те, що художню прозу необхідно було виразно читати, вивчення її в середньовічній шкільній системі від самого початку передбачало акторський акт у виконанні промов.

На думку Ц. Нессельштрауса, у класичному вигляді середньовічну риторіку було викладено Флавієм Кассіодором. Недаремно її взяв за основу Ісидор Севільський і нею так захоплювалися прогресивні діячі впродовж усієї епохи Відродження [6, с. 388]. "Риторика (rhetorica), – писав Флавій Кассіодор, – є наукою гарно розмовляти з громадянських питань (красномовне переконання). Риторика пов'язана з мистецтвом граматики, бо у граматиці ми навчаємося науки правиль-

но вимовляти, а в риторіці ми дійсно усвідомлюємо, яким чином ми будемо висловлювати ті речі, яких навчилися. Риторика пов'язана з піїтикою, бо ораторське мистецтво без римованої фрази не є ораторським мистецтвом" [1, с. 475].

Риторика на всіх етапах своєї еволюції була певним культурним відображенням глобального феномена "думка-слово". Тому навчити школярів чітко мислити та виражати свої думки у словах латинською мовою було однією із найважливіших передумов наступних етапів навчання в школі.

Ще від часів античного суспільства риторика виступала рефлексивною складовою на рівні теорії і практики у сфері мовної комунікації. Людина, яка була здатною виражати свої думки в такій формі, що вони були зрозумілими всім станам і верствам суспільства, безумовно, мала великий авторитет. Це було просто необхідною умовою для майбутнього духовного пастиря, від котрого залежало – ходитимуть його парафіяни до церкви чи ні.

Латинська мова з її риторикою на ті далекі часи, коли до європейського світу влилася така велика кількість варварських народів, мала стати однією із суттєвих складових ментального плану всієї європейської культури, виконати свою історичну місію в духовно-моральному та християнсько-ідеологічному об'єднанні майбутньої європейської (а пізніше і світової) спільноти [7, с. 315].

Ранньохристиянські педагоги середньовічної Європи чудово розуміли потенційні можливості риторики в молодому варварському світі, тому жоден із них не обійшов цю науку своєю увагою. Для мешканців свого "Віварію" Флавій Кассіодор охарактеризував структуру риторики так: "Промова в риторіці повинна складатися з шести частин: вступу, оповіді, порядку, обґрунтування, спростування, післямови. *Вступ* – це початок промови, що налаштовує слухачів на розуміння предмету промови, який їм пропонують; *оповідь* має на увазі виклад фактів, котрі мають місце як вихідні для доказу власної правоти; *порядок* полягає в логічному аналізі та структуруванні стверджень промовця чи його протилежної сторони (опонента) або їх разом, що надає промові чіткої ясності та доступності в розумінні; *обґрунтування* виступає частиною промови, що містить беззаперечні докази для ствердження предмету промови, і повинно викликати довіру у слухачів, забезпечивши промовцю внутрішню силу; *спростування* є частиною промови, що послаблює та заперечує головні докази протилежної сторони за допомогою беззаперечної аргументації; є ла-

конічним резюме всіх попередніх частин промови" [5, с. 251].

У сучасній педагогіці пропонується спрощена система цієї риторичної структури для підготовки письмових завдань учнів. Однак структуруванням їхнього усного виступу мало хто з учителів займається. У добу ранньохристиянських педагогів цій проблемі надавали виняткового значення, бо поняття освіченого ченця і проповідника зі словом Божим на устах були тотожними. Вмінню говорити навчали відразу після закінчення курсу граматики (науки вміння грамотно й каліграфічно писати) та підносили його над граматику, бо ще не було остаточно втрачено ораторське мистецтво Цицерона.

Великого значення риторичі надавав Ісидор Севільський. Він мислив її єдиним цілим із діалектикою. Уміння гарно говорити та аналізувати сказане собою і своїми опонентами вчений ставив над усе. Ісидор писав: "Риторичу й діалектику винайдено для міркування про причини й сутності всіх речей. Вони є різновидом тієї філософії, котра називається логікою, яка вмє визначати, запитувати і міркувати. Вона дозволяє виявити, яким чином істина відрізняється від брехні. Першою за граматику слідує риторика – наука про вміння гарно говорити та відточувати власні промови. Діалектика йде після риторичи, хоча в багатьох моментах вони обидві проявляються водночас" [1, с. 467].

Протилежної думки про риторичу був папа Григорій I Великий. Він уважав, що в його школі ченці загалом не повинні вивчати риторичи, бо це покличе до життя інтерес до античної язичницької науково-мистецької спадщини. Достатньо знати граматику, агрономію, канонічне право та медицину для того, щоб вільно орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях.

Однак сам папа блискуче володів мистецтвом риторичи, про що свідчать його "Бесіди", спрямовані до церковної братії. Незважаючи на те, що він мав слабкий голос і записував власні проповіді для того, щоб їх на службі читали інші ченці, він, сам того не бажаючи, навчав їх мистецтва риторичи, логічної побудови промов, вміння чітко та виразно говорити. Музична ж риторика та піїтика склали основу творчої спадщини Григорія. Блискучі поетичні вірші, покладені на музику відповідно до правил риторичи музичної, є тому підтвердженням. У "scolum cantorum" (школі духовного співу) Григорія Великого вивчення музичної риторичи посіло перше місце. Хоча музична риторика не була власне винаходом папи (її родоначальником в історії християнської освіти виступає Амвросій Медіолан-

ський), та її вдосконалення й пристосування до молодого варварського світу остаточно завершив Григорій [4, с. 33].

Алкуїн, подібно до Ісидора, вважав також риторичу першою складовою філософської науки логіки і у своїх школах різних освітніх рівнів у першу чергу намагався навчити дітей трьох дисциплін тривіуму, без якого не можливо було в майбутньому навіть наблизитися до чотирьох математичних дисциплін. Знаючи, якого значення Алкуїн надавав літургійному дійству та музиці, ми можемо дійти висновку про те, настільки серйозно він займався зі своїми вихованцями риторичою.

Теоретичне вміння розпізнавати риторичні ходи думки та слова у найрізноманітніших формах середньовічної комунікації (в тому числі не лише вербальної, а й, наприклад, візуальної) сприяло критичному підходу у вчителів-наставників до феномену духовного переконання, дозволяло виробити власну специфічну професійну рефлексію відносно форм і засобів комунікації в найближчому навколишньому світі. Для кожного школяра це було дуже важливо.

Тепер детальніше поведемо мову про те, як у середньовічній школі навчали мистецтва (науки) риторичи. Вивчення цієї науки складалося з п'яти частин. Перша частина полягала у знаходженні матеріалу. На практиці цей процес виглядав таким чином: школяр мав відібрати кілька ораторських творів чи раніше записаних ним промов, проаналізувати їх, частини з них логічно поєднати у власну промову; далі він ішов до свого наставника з риторичи, той мав схвалити чи заперечити подібну компіляцію; якщо перший етап роботи не задовольняв наставника, все починалося з початку [7, с. 393].

Друга частина передбачала правильне розміщення матеріалу для промови, що полягало в такому: розподіл раніше об'єднаних частин на нові розділи, втілення певного задуму у промову; виділення головних частин нового матеріалу, визначення другорядного та несуттєвого; визначення тих фрагментів промови, де буде необхідно навіяти певні емоції на слухачів; визначення кульмінаційних місць у всьому матеріалі для промови, пошук шляхів і засобів їхнього акцентування для аудиторії.

Третя частина містила роботу над словесною виразністю та досягалася шляхом вивчення правил про три стилі – високий, середній і низький, а також про поєднання слів та особливості стилістичних фігур на прикладі риторичної теорії Цицерона чи Квінтіліана. Високий стиль передбачав піднесення інтонації, пафос,

емоційність, переконливість. Тут відпрацьовувалась акторська жестикуляція. Середній стиль передбачав всі засоби виразності високого стилю, лише на іншому рівні інтонації, що означало міркування, роздуми оратора, його спілкування з подібними йому людьми. Низький стиль означав відображення повсякденного рівня свідомості, притаманного кожній пересічній людині, не вимагав надмірної напруги оратора [3, с. 102–103].

Поєднання слів, попри поетичну римованість промови, залежало від значущості фрази, а не текстових рядків. Особливого значення надавалося стилістичним фігурам. Вони відігравали роль літературних прикрас тексту. Кожний фрагмент тексту зачитувався викладачем риторики як пояснення школярам і жива ілюстрація до наступного виконання. Лише потім школярі, які готували промову, могли повторити фрагмент тексту, копіюючи свого викладача або частково вносячи свій смисл у прочитане.

Четверту складову частину риторики було спрямовано на запам'ятовування. Вона також складалася з кількох частин: смислового запам'ятовування, логічного вивчення, образного та механічного запам'ятовування. Смислове запам'ятовування полягало в тому, щоб змусити школяра серйозно замислитися над текстом, який йому необхідно вивчити, проставити смислові акценти та, відштовхуючись від них, вчити текст відповідно до авторського задуму. Логічне запам'ятовування спиралося на принципи математичної логіки, передбачало акцент на закінчення рядків та їхню римованість. Ритмічне вивчення римованих закінчень допомагало пригадати текст усього рядка, що узгоджувався з цим закінченням.

Образне запам'ятовування базувалося на виділенні особливостей мислення оратора, характерних для нього словосполучень, стилістичних фігур, інтонацій, ду-

шевих переживань. Розуміючи суть промови, простіше було її артистично продекламувати. Механічне запам'ятовування використовувалося при вивченні надзвичайно великих частин тексту або при слабкій пам'яті. Тоді текст поділявся на маленькі частини, кожна з яких завчалася окремо. Маленькі частини об'єднувалися в більші, поки не вимальовувалося єдине ціле полотно.

П'ята частина риторики була пов'язана з вимовлянням і спиралася на смислові акценти всіх попередніх частин. Вимовляння було завершальним і найважливішим складовим елементом у системі прийомів риторичного методу. Від початку вона базувалася виключно на словесній ілюстрації викладача, та поступово із засвоєнням досвіду попередніх занять школярі починали самостійно використовувати метод риторичних прийомів, ґрунтуючись на всіх п'яти складових частинах риторики як науки та самостійно вправляючись із завданням від початку й до кінця [3, с. 122].

У навчальній практиці системи загальної шкільної освіти широко використовувався запроваджений папою Григорієм I Великим *метод музичної риторики*. Музика була однією із обов'язкових складових частин квадріуму. Майже всі літургійні та шкільні драми мали музичний супровід і вставні музичні номери, тому музична риторика – система музичних прийомів, що спиралася на науку про ораторське мистецтво та художню прозу – у творчості ранньохристиянських педагогів у ранньому Середньовіччі поступово виходить на перший план, стаючи серйозним конкурентом мовної риторичі (див. Схема 1).

Вивчати напам'ять увесь музичний текст школяру зовсім не було потреби, бо він мав право користуватися нотними записами. Це в ті часи було загальноприйнятим явищем. Застосовувалися навички

Схема 1. Головні завдання риторички та пїтїчки у процесї написання промови

відпрацювання майстерного виконання музичного тексту, а не вивчення його напам'ять. Із кожним школярем викладач музики працював індивідуально. Лише хорові сцени відпрацьовувалися колективно, після індивідуальної перевірки знань кожного вихованця.

Кожна фігура, кожний прийом у власному виконанні ілюструвався викладачем музики та коригувався разом із викладачем риторики. Школярі, з якими на заняттях відпрацьовувалися обидва риторичні методи, досягали значних висот в ораторській виконавській майстерності свого часу. Це впливало і на їхнє філософське мислення, що потім виливалося у конкретні його форми. Школяр, озброєний риторичним методом роботи із літературним і музичним текстами, був повністю підготовленим до ведення церковної служби та проповідей для майбутньої пастви.

Таким чином, школярі, які пройшли та засвоїли таке складне мистецтво риторики на належному рівні, вже просто не могли не знати латинської мови. Однак, окрім досконалого знання латинської мови, вони просто навчалися грамотно говорити в ораторському стилі, не боялися загубити думку або просто розгубитися перед тими, хто слухав їхні промови.

Якщо читати сьогодні правила риторики (зокрема й риторики музичної) і вимоги до промови та виступу ратора, не викликає сумнівів той факт, що це втрачене мистецтво риторики (вилучене на превеликий жаль з освіти) забрало із собою в небуття й справжнє вміння говорити та переконувати. Риторика розвивала логіку і чіткість мислення, бездоганне вміння віднаходити та компілювати, прикрашати та акцентувати, впливати на свідомість і підсвідомість слухачів, вести їх за собою та змушувати підкорятися потужній волі оратора (промовця).

Недаремно більшість великих реформаторів класичного Середньовіччя, епохи Відродження та Реформації були ченцями або богословами, викладачами кафедрально-єпископальних шкіл або університетів. На думку О. М. Веселовського та М. О. Осокіна, блискучим риторам було не важко впливати на суспільну думку та стати очільниками суспільно-політичних рухів на зразок Яна Гуса чи Мартина Лютера [2; 7].

Отже, риторика відіграла свою історичну роль у підготовці освіченого, озброєного знаннями і мистецькими навичками служителя церкви. Спадщина культури

мовлення, закладена в духовно-моральній парадигмі ранньохристиянськими педагогами в епоху раннього Середньовіччя, сьогодні є "втраченою спадщиною," яку в окремих країнах Європи намагаються відродити. У ті ж часи вона сягнула найвищого рівня.

Дана проблема досить нова і її не вичерпано даною працею. Головне з питань, що потребує подальшого вивчення і вдосконалення, – це визначення особливостей впливу "втраченої спадщини" ранньохристиянських педагогів на формування особистості майбутнього вчителя на сучасному етапі реформування школи, на його естетичні вподобання та емоційно-психологічний стан. Предметом уваги вчених також можуть стати педагогічні персоналії в історії ранньосередньовічної освіти, унікальний досвід послідовників кафедрально-єпископальної школи щодо мовленнєвої культури своїх вихованців. Потребують удосконалення й методичні розробки з історії середньовічної педагогіки, можливе планування нових спецкурсів культурологічного спрямування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аверинцев С. С. Судьбы европейской культурной традиции в эпоху перехода от античности к средневековью / Сергей Сергеевич Аверинцев // Из истории культуры средних веков и Возрождения. – М. : Просвещение, 1976. – С. 17–64.
2. Веселовский А. Н. Литературное значение ересей / Александр Николаевич Веселовский / История ересей : [сб.] / сост. А. Лактионов. – М. : АСТ: Хранитель, 2007. – С. 461–539.
3. Тревен Ж. Поэтика и риторика в школьном действе / Жан Тревен. – М. : Просвещение, 1978 – 126 с.
4. Жильсон Э. Философия в средние века: От истоков патристики до конца XIV века / Этьен Жильсон. – М. : Мысль, 2004. – 234 с.
5. Лосев А. Ф. Средневековая диалектика / Алексей Федорович Лосев. – М. : Наука, 1992. – 380 с.
6. Нессельштраус Ц. Г. Искусство Западной Европы в средние века / Цецилия Германовна Нессельштраус. – Л. : Искусство, 1964. – 390 с.: ил. – (Очерки истории и теории изобраз. искусств). – Библиогр.: С. 388–389.
7. Осокин Н. А. Еретические верования / Николай Алексеевич Осокин // История ересей: [сб.] / сост. А. Лактионов. – М. : АСТ: Хранитель, 2007. – С. 267–417.

Цитувати: Цебрій І. В. Місце риторики у педагогічних системах Кассіодора, Григорія Великого, Ісидора Севільського та Алкуїна Йоркського / І. В. Цебрій // Постметодика. – 2012. – № 2 (105). – С. 45–49.

© І. В. Цебрій, 2012. Стаття надійшла в редакцію 23.05.2012 ■